

Вінков Веніамін Юрійович

молодший науковий співробітник

лабораторії психології мас та спільнот,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-1237-0637

ven.vinkov@gmail.com

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПІДТРИМЦІ СТИГМАТИЗОВАНИХ МЕНШИН

Уточнено зміст понять “стигматизація”, “самостигматизація”, “дестигматизація”. Розглянуто стигматизацію як особливий тип соціальної взаємодії між представниками більшості, що є носіями загальноприйнятих норм, і представниками меншин як носіями стигми. Визначено, що стигматизована меншина – це група осіб, що характеризується ознаками (стигмою), які є неприйнятними для більшості та викликають з її боку осуд. Етнічні, культурні, вікові, гендерні, фізичні ознаки, за якими меншини відрізняються від більшої частини суспільства, можуть ставати причиною їх стигматизації. Самостигматизацію представлено як наслідок стигматизації представників меншин з боку їхнього оточення, що проявляється у сформованому негативному ставленні до них і вчиненні дій, які призводять до поглиблення їхньої ізоляції від суспільства. З’ясовано, що зворотним щодо стигматизації процесом, що має на меті відновлення прав і соціального статусу меншин, є дестигматизація. Звернено увагу на те, що важливу роль у підтримці стигматизованих меншин і дестигматизації відіграють громадські організації. Означено кілька напрямів роботи громадських організацій, завданням яких є подолання наслідків стигматизації: 1) надання різного роду допомоги представникам стигматизованих меншин, що має на меті подолання самостигматизації; 2) створення соціально-психологічних умов для забезпечення процесу дестигматизації, а саме організація груп взаємодопомоги, що мають надавати всебічну підтримку представникам стигматизованих меншин; 3) проведення інформаційних кампаній з участю ЗМК та різноманітних заходів, які мають змінити ставлення суспільства до вразливих верств населення, покращити їхній образ у масовій свідомості. Наголошується, що в роботі громадських організацій важливу роль відіграють волонтери, участь яких сприяє підвищенню ефективності процесу дестигматизації.

Ключові слова: стигматизація; самостигматизація; дестигматизація; підтримка; громадські організації; меншини.

Veniamin Yu. Vinkov

Junior Researcher,

Laboratory of Psychology of Masses and Communities,

Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

ven.vinkov@gmail.com

THE ROLE OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN SOCIO-PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF STIGMATIZED MINORITIES

Abstract. It is clarified the content of the “stigmatization”, “self-stigmatization”, “destigmatization” concepts. Stigmatization is considered as a special type of social interaction between representatives of the majority who are the carriers of accepted norms, and representatives of minorities as the stigma carriers. It is determined that a stigmatized minority is a group of persons which is characterized by signs (stigma) that are unacceptable by the majority, and cause the condemnation. Ethnic, cultural, age, gender, and physical characteristics that differ minorities from most of society may become the reason for stigma. Self-stigmatization is considered a consequence of minorities’ stigmatization by their surrounding, which manifests in the formed negative attitude towards themselves and commits actions that lead to the deepening of their isolation from society. It is defined that the reverse process

of stigmatization is destigmatization, which is aimed at restoring the rights and social status of minorities. The attention is drawn to the public organizations' important role in supporting of stigmatized minorities and in their destigmatizing. There are identified the several directions of public organizations' work, the task of which is to overcome the consequences of stigmatization: (1) providing of a various types of assistance to overcome self-stigmatization among representatives of stigmatized minorities; (2) creation of socio-psychological conditions to ensure the process of destigmatization (organization of peer-to-peer support groups to make the all-round assistance for the representatives of stigmatized minorities); (3) conduction of information campaigns by means of mass media and various events, which have to change the society's attitude towards the vulnerable population and improve the image of stigmatized minorities in the mass consciousness. It is emphasized that volunteers play an important role in the work of public organizations, by helping to increase the efficiency of the destigmatization process.

Keywords: stigmatization; self-stigmatization; destigmatization; support; public organizations; minorities.

Постановка проблеми. З розвитком демократії в Україні все більшої ваги набирають різноманітні громадські організації, об'єднання, партії, метою діяльності яких є забезпечення та дотримання прав і свобод громадян. Безумовно, проблема стигми за етнічними, культурними, віковими, гендерними ознаками досі залишається актуальною для українського суспільства, хоч, можливо, і не в таких загрозливих масштабах. Водночас усе частіше набувають розголосу факти вчинення насильства щодо представників ЛГБТ-меншин через їхню сексуальну орієнтацію або факти булінгу в школі щодо тих учнів, котрі не в змозі самотійно захистити себе від своїх однолітків. Держава як інститут хоч і гарантує дотримання прав кожного громадянина, що прописано в чинному законодавстві, однак реально не завжди може надати захист усім громадянам. Тому цю прогалину намагаються "закрити" громадські організації, напрям діяльності яких загалом збігається з трендом розвитку гуманітарної і правової політики держави. Залучення громадян до громадської діяльності позитивно впливає на формування їхньої життєвої позиції, підвищує їхню спроможність спільними зусиллями розв'язувати різноманітні суспільні проблеми. Тому дослідження ролі громадських організацій у підтримці меншин, що зазнають стигматизації, виявлення проблем залучення й підготовки волонтерів і фахових спеціалістів, що могли б надавати кваліфіковану допомогу, дасть змогу в подальшому розробити технології, спрямовані на формування у громадян психологічної готовності до взаємодії з представниками стигматизованих меншин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. На сьогодні проблема стигматизації досить широко представлена в науковій літературі. Найбільший досвід вивчення стигми має медицина. Це пов'язано з історією боротьби з епідеміями таких невиліковних у період середньовіччя хвороб, як чума, холера, туберкульоз, коли єдиним способом убезпечення від епідемій були карантин та ізоляція хворих від оточення, навішування ярликів, що допомагало розпізнавати небезпеку. Поява у ХХ ст. такого нового вірусу, як ВІЛ, призвела до яскраво вираженої стигматизації хворих із цим діагнозом. Наразі дослідження стигматизації активно проводяться по всьому світу (Іванюшкин, 2010; Хрянин и др., 2019). У психіатрії звертають увагу на проблему стигматизації осіб, що мають психічні розлади (Бовина, & Якушенко, 2015; Косенко, Красильников, Косенко, & Агеев, 2015; Руженкова, Руженков, Пономаренко, & Чурносова, 2017).

Проте стигматизація не обмежується тільки особами, що є носіями невиліковних фізичних або психічних хвороб, а й поширюється на інші соціальні групи, що суттєво відрізняються від більшості людей за етнічними, культурними, віковими, гендерними ознаками. В історії людства чимало трагічних прикладів, коли сумніву піддавалося існування цілих народів, таких як роми, євреї, українці, кримські татари, бо, на переконання панівної верхівки, ці народи не мають підстав для існування в майбутньому. Або згадаймо знищення представників певних соціальних груп, полювання на відьом у середньовіччі в Західній і Центральній Європі, або переслідування гугенотів як релігійної групи вірян, що становила, як вважали тоді, загрозу для представників католицького світу. Тому предметом дослідницької уваги часто стає власне соціальний аспект стигматизації, де соціальні ознаки відіграють головну роль у появі стигми (Бовина, & Бовин, 2013а; 2013б; Елсуков, 2014; Мамедов, & Липай, 2011).

Мета статті – з'ясувати роль громадських організацій у підтримці меншин, що зазнають стигматизації, та визначити напрямки роботи громадських організацій щодо надання допомоги таким меншинам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під стигматизацією в сучасній психології розуміють процес приписування особам на основі певних їхніх особливостей (як фізичних, так і інших), що можуть

бути пов'язані з певними соціальними групами, тих ознак, що насправді не є характерними для них, і вироблення на основі цих особливостей певного ставлення, зазвичай негативного.

Термін “стигматизація” походить від грецького слова “стигма”, що означає відмітку або знак, якими позначали різні предмети. У рабовласницькому суспільстві стигмою мітили (таврували) людей, що втратили з певних причин свою свободу, і цей знак втілював у собі статус раба, який зневажали вільні греки (Гофман, 1963).

Стигма – це риса або ознака особи, яка визначається іншими як неприйнятна, негативна, неприємна (Кнуф, & Эпов, 2006а). Стигматизована група – це група людей, що характеризується ознакою (стигмою), що є непринятною для більшості. А. Кнуф і Л. Епов виділяють три умови для появи стигматизованої групи: 1) вона має бути меншістю, 2) вирізнятися наявністю неприйнятних ознак, 3) з боку більшості мають бути застосовані щодо меншості дії, що утискають її права. Проте не завжди ці умови є визначальними, аби меншість стала стигматизованою. Проблеми для меншості з'являються тоді, коли представники більшості починають приписувати їй ті риси, що для неї не є характерними, і на основі своїх припущень здійснювати дії, що мають на меті принизити або покарати меншість, а не інтегрувати її в суспільство.

І. Гофман (1963) виділяє три типи стигми:

- стигма тілесних вад, пов'язана з наслідками певних захворювань;
- недоліки індивідуального характеру як результат нездатності контролювати власні дії, стримувати свої пристрасті, що призводить до неприйнятних форм поведінки;
- родова стигма, що передається з покоління в покоління і пов'язана з расою, національністю, релігією тощо.

А. Мамедов і Т. Ліпай (2011) соціальну стигматизацію пов'язують з рівнем розвитку моральної сфери як окремої особи, так і суспільства в цілому. Прояви цього явища свідчать про низький рівень моральної самосвідомості, втрату почуття гідності, честі, співчуття, обов'язку, сумління, які є основними регуляторами взаємин. Несхожість представників певних меншин на більшу частину суспільства, що проявляється у своєрідному способі мислення, поведінці, є підставою для більшості навішувати ярлики, формувати стигму.

Стигматизацію можна розглядати як особливий тип взаємодії між представниками більшості, що є носіями загальноприйнятих норм, і представниками меншості, що за певних обставин порушують ці норми і викликають осуд з боку більшості. Порушення норм спричинює неоднозначну реакцію з боку більшості і залежить від належності меншості до певної соціальної групи. З боку більшості реакцією може бути страх, що трансформується в агресію щодо меншості та прагнення до вчинення певних дій щодо неї. Стигматизація – це результат застосування санкцій з боку суспільства, що має на меті повернути представників меншості до більшості, зробити їх схожими на більшість. Залежно від реакції меншості за нею закріплюються різні соціальні ролі. Нав'язування певних загальноприйнятих правил шляхом заборон та обмежень, щоб меншини набули загальноприйнятих рис, призводить до появи опору з боку цих меншин, якщо вони відчують у собі силу, або ж до уникнення контактів з більшістю, якщо вони відчують брак сил, аби протистояти цій більшості. Тому замість інтеграції результатом такого впливу більшості стають, навпаки, ізоляція меншини і дезінтеграція суспільства.

Стигматизація, як результат втрати соціального статусу або символічного капіталу, відображає рівень володіння різними формами капіталу, що є ресурсом для оточення. Символічний капітал демонструє, що особа уособлює риси успішності, а його брак – ознаки неуспіху, аутсайдерства. Негативна реакція оточення щодо осіб, які не володіють символічним капіталом, а отже не мають соціального статусу, набуває агресивних форм тоді, коли це оточення схильне до самоствердження за рахунок іншого.

Особі достатньо мати ознаки меншості для того, аби її було піддано стигматизації. У деяких представників більшості складається хибна думка, що вони мають право виносити присуд щодо тих, чия поведінка не вписується в загальноприйняті уявлення; вони прагнуть переробити їх і намагаються застосовувати щодо них санкції, які мають змусити їх бути як більшість. За цим криється нерозуміння й спрощене бачення проблем меншості. Для деякої частини більшості стає привабливою думка про те, що становище меншості має залишатися тим самим, яким воно було й досі.

Проте за цим можуть критися дві тенденції, одна з яких – що меншість у своїх рисах має залишатися такою самою, як і раніше, а більшість повинна змиритися з нею. За цією тенденцією

приховуються співчуття та емпатія, на основі яких формується толерантність до несхожих на себе людей, відбувається певною мірою ідентифікація себе з меншістю внаслідок проникнення в її проблеми.

Друга тенденція полягає в прагненні закріпити становище меншості задля задоволення своєї потреби в самоствердженні й домінуванні. Особам, що піддаються стигматизації, відводиться певна роль, якої вони мають дотримуватися і відхід від неї викликає зустрічні санкції. Проте на відміну від санкцій, які змушують людину дотримуватися загальноприйнятих правил і ролей, яких тримається більшість, санкції щодо стигматизованих меншин спрямовані на закріплення за ними тих ролей, що мають на меті приниження людини, а не повернення її до соціуму. Будь-які прагнення вирватися з цього принизливого становища будуть наштовхуватися на придушення й утиски з боку оточення.

Характерною рисою тих, хто піддає стигматизації меншини, є егоцентричність. Ця частина суспільства вірить у те, що їхня думка є правильною і більшість суспільства думає так само, як і вони. Це вселяє в них упевненість, що вони мають право чинити із стигматизованою меншиною так, як би, на їхню думку, вчинила більшість. Тому все, що ця частина зробить, вона вважатиме правильним. Щоб підтвердити свою позицію, представники цієї частини посилаються на певні положення або вибірково використовують факти як з наукових, так і псевдонаукових джерел, вислови людей, що здобули авторитет у суспільстві, спираються на традиції, яких дотримується певна частина суспільства.

Дослідники стигматизації зазначають, що більшість, стикаючись із тими, хто не відповідає загальноприйнятим нормам і правилам, переживає такі емоції, як гнів, страх, роздратування, відраза, що в підсумку призводить до агресії (Гофман, 1963; Кнуф, & Эпов, 2006а). За І. Гофманом, в основі стигматизації лежить механізм опанування людиною свого страху, коли їй доводиться зустрічатися з тими, хто має ознаки, що відрізняються від прийнятої в суспільстві норми. А. Кнуф і Л. Епов (2006а) говорять про те, що страх більшості перед стигматизованими меншинами трансформується в агресію і підштовхує їх до соціальної ізоляції цих меншин.

Наслідком цієї агресії для меншин, що зазнають стигматизації, крім негативного ставлення з боку більшості, стає переживання негативних емоційних станів і закріплення негативних форм поведінки, що викликають згодом інші типи реакцій з боку їхнього оточення, справляючи негативний вплив і на самі меншини. Ці негативні форми поведінки представників стигматизованих меншин щодо самих себе називають самостигматизацією. Вона проявляється у виробленні ставлення до себе на основі засвоєного ставлення оточення до них і вчинення дій, що призводять до поглиблення ізоляції від суспільства. Самостигматизація є кінцевим наслідком стигматизації, коли негативне ставлення до самого себе стає засобом підтримки власної ідентичності, хоч і негативної. Така форма деформованої ідентичності призводить до самообмеження у своїх прагненнях, самоізоляції від оточення та вкорінення переконаності у власній нікчемності. Життєва позиція такої людини проявляється у відмові від прагнення щось змінювати у своєму житті, знеціненні своїх прав та униканні неоднозначних ситуацій у своєму житті, що викликають тривогу.

Отже, явище стигматизації належить розглядати як одну із форм соціальної взаємодії меншин, що зазнають засудження та утисків з боку представників певної частини суспільства. Підґрунтям для таких дій є переконаність у тому, що ця частина має право від імені більшості застосовувати певні дії щодо меншості. Наслідком таких дій стає самостигматизація меншин як результат тривалої дії стигматизації.

Зворотним щодо стигматизації процесом, що має на меті відновлення прав і соціального статусу представників меншин, є дестигматизація. Дія стигматизації пов'язана зі стереотипами та упередженнями щодо осіб, які мають неприйнятні для більшості ознаки. Тому способом послаблення дії стигми має бути індивідуалізація особи, що є носієм атрибуту стигми, а ініціювання вироблення у більшості нового бачення представників меншин, формування нового уявлення про них має відбуватися через комунікацію (Бовина, & Бовин, 2013б). А. Кнуф і Л. Епов вважають, що дестигматизації можна досягти шляхом застосування цілеспрямованих технологій, що мають впливати як на окрему особу, що піддавалася стигматизації, так і на її оточення, що здійснювало такий вплив. Серед інших чинників, що суттєво можуть впливати на становище стигматизованих меншин, дослідники виокремлюють деінституалізацію, підвищення рівня суспільної толерантності, антистигматизаційні кампанії, подолання самостигматизації, створення груп самопомогі, підтримку громадських організацій, професійну допомогу, реалізацію психоосвітніх програм, психотерапевтичне зниження стигматизації, ефективне функціонування робочих команд, використання можливостей офіційної психіатрії (Кнуф, & Эпов, 2006б).

Отже, узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати, що допомога стигматизованим меншинам має охоплювати кілька напрямів роботи, серед яких:

1. Робота безпосередньо з представниками стигматизованих меншин, що має на меті подолання самостигматизації як сукупності дій щодо самих себе та наслідків стигматизації з боку оточення. Цей напрям залежно від складності проблеми, з якою стикаються представники меншин, базується на різних за своєю метою програмах. Відповідно до них можуть надаватися різні види допомоги:

- психологічна, завданням якої є поліпшення ставлення до себе і до світу загалом, покращення психоемоційного стану, налагодження взаємин з оточенням, адаптація тощо;
- професійна, пов'язана з професійним самовизначенням і самореалізацією, здійсненням супроводу під час пошуку нової роботи та адаптації до неї тощо;
- юридична, завдяки якій представники меншин можуть дізнатися про свої права і свободи, про соціальний захист з боку держави.

2. Створення соціально-психологічних умов для забезпечення процесу дестигматизації, що полягає в організації роботи різного роду фахівців, які можуть надати всебічну підтримку представникам стигматизованих меншин. Особи, що потерпають від стигматизації, особливо потребують підтримки з боку найближчого оточення. Брак такої підтримки можуть частково компенсувати громадські організації та уповноважені державні органи влади у вигляді сімейних служб, центрів допомоги, фахівці яких можуть надати в разі потреби кваліфіковану допомогу. Крім цих фахівців, суттєву підтримку можуть надати також особи, які мають успішний життєвий досвід подолання наслідків стигматизації, що може стати ресурсом для стигматизованої меншини. Забезпечення умов дестигматизації покладається також на самих представників стигматизованих меншин. Ідеться про формування груп психологічної підтримки і взаємодопомоги, де кожний учасник зможе поділитися своїм досвідом долавання проблеми і знайти потрібне розв'язання для себе в досвіді інших.

3. Інформаційні кампанії в ЗМК та різноманітні масові заходи, що мають на меті змінити ставлення суспільства до вразливих верств населення, поліпшити їхній образ у масовій свідомості, прищепити толерантність до інакшості.

Ефективність процесу дестигматизації меншин значною мірою залежить від діяльності громадських організацій, що беруть на себе забезпечення їхніх прав, коли держава з тих чи інших причин не в змозі повною мірою виконувати покладені на неї обов'язки.

Є. Пожидаєв (2007) вважає, що державі вигідно співпрацювати з громадськими організаціями з кількох причин:

- більшість цих організацій створюють для розв'язання тих же проблем, що стоять і перед державними та муніципальними органами;
- у деяких випадках дії цих організацій є більш успішними і більш економічними, ніж дії державних установ;
- функціонування неурядових організацій впливає на розроблення матеріалів державними інституціями.

Громадські організації, вивчаючи й озвучуючи суспільні потреби, пропонуючи державним інститутам нові ідеї, варіанти дій, відіграють стратегічно важливу роль у формуванні сучасного громадянського суспільства в Україні, у становленні демократії, захисті прав і свобод громадян. Громадські організації об'єднують людей, що прагнуть займати активну життєву позицію в суспільстві, шляхом залучення до громадської діяльності.

Громадська діяльність, за визначенням О. Чолій (2010), це сукупність дій із забезпечення інтересів людей як членів певної громади чи громадського об'єднання. О. Кін (2016) трактує таку діяльність як діяльність громадян, що здійснюється ними добровільно і безкорисливо, відповідно до їхніх потреб та інтересів, індивідуально або колективно на основі вільного та усвідомленого вибору на користь третіх осіб або суспільства в цілому і спрямована на збереження й зміцнення гуманістичних цінностей, розв'язання актуальних соціальних проблем, сприяння особистісному розвитку та вдосконаленню соціуму.

Залежно від того, які інтереси або права прагнуть забезпечити для себе представники певної спільноти, будуть суттєво різнитися й цілі організації, до яких звертаються ці представники. Крім проблем, які можна розв'язати тільки в юридичній площині, трапляються й складні життєві обставини, в

яких опиняються представники цілих меншин, коли важливу роль відіграє психологічна робота. До таких обставин належить віднести стигматизацію певної соціальної групи з боку оточення.

Залежно від пріоритетності надання психологічної допомоги різним суб'єктам у громадській організації можна виділити дві моделі психологічної служби: екстремальну, де представникам стигматизованих меншин надається невідкладна допомога, і стабільну, що має на меті поступову і планову роботу з тими, хто потребує допомоги (Кияшко, & Мозолева, 2013). У другому випадку цей різновид допомоги потрібний, крім представників стигматизованих меншин, ще й колективу самої громадської організації, що дасть змогу поліпшити соціально-психологічний клімат у ній, підвищити ефективність її діяльності. У такому випадку сама організація стає інструментом психологічної допомоги, адже для стигматизованих осіб та особливо для тих, хто зазнав дискримінації, важливим є пошук підтримки серед оточення, а прийняття колективом громадської організації представників меншин такими, якими вони є, без засудження і докорів, має позитивний психологічний ефект (покращення ставлення до самого себе, відновлення довіри до людей, віднайдення потрібного рішення у своїй життєвій ситуації, набуття нового життєвого досвіду тощо). Коли колектив громадської організації стає референтною групою для представників меншин, яким надається підтримка, це сприяє набуттю нового досвіду, яким ділиться цей колектив.

Крім спеціалістів, які роблять свій внесок у забезпечення прав і свобод стигматизованих меншин, не менш важливу роль відіграють волонтери, котрі значною мірою підвищують цінність роботи громадської організації для представників цих меншин. З огляду на вимоги часу постає потреба в розробленні технологій розвитку компетентності співробітників і волонтерів громадських організацій, формуванні у них психологічної готовності до взаємодії з представниками стигматизованих меншин, що сприятиме ефективному розв'язанню проблем останніх.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, роль громадських організацій у підтримці меншин, що зазнають стигматизації, полягає в проведенні роботи за кількома напрямками: робота безпосередньо з представниками стигматизованих меншин, що має на меті подолання самостигматизації як сукупності дій щодо самих себе та наслідків стигматизації з боку оточення; створення соціально-психологічних умов для забезпечення процесу дестигматизації, що полягає в організації роботи різного роду фахівців і груп взаємодопомоги, здатних надати всебічну підтримку представникам стигматизованих меншин; інформаційні кампанії в ЗМК та різноманітні масові заходи, що мають на меті змінити ставлення суспільства до вразливих верств населення, покращити їхній образ у масовій свідомості. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні технологій формування психологічної готовності до взаємодії з представниками стигматизованих меншин як у різного роду спеціалістів, так і у волонтерів, залучених до громадської діяльності.

Список використаних джерел

Бовина, И. Б., & Бовин, Б. Г. (2013). Стигматизация: социально-психологические аспекты (Ч. 1). *Психология и право*, 3, 1–10.

Бовина, И. Б., & Бовин, Б. Г. (2013). Стигматизация: социально-психологические аспекты (Ч. 2). *Психология и право*, 4, 1–12.

Бовина, И. Б., & Якушенко, А. В. (2015). Стигматизация психически больных людей и борьба с ней: социально-психологическое измерение проблемы. *Вестник РУДН. Серия "Педагогика и психология"*, 2, 14–23.

Гофман, И. (1963). Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью. Взято из https://www.hse.ru/data/2011/11/15/1272895702/Goffman_stigma.pdf

Елсуков, А. Н. (2014). Стигматизация как средство омаасовления информации. *Социологические исследования*, 2, 3–10.

Иванюшкин, А. Я. (2010). Стигма как "вторая болезнь": исторический контекст. *Российский психиатрический журнал*, 1, 36–41.

Кияшко, Л. О., & Мозолева, Г. О. (2013). Система психологічного супроводу та підтримки молодіжних громадських організацій. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*, 14, 125–134.

Кін, О. М. (2016). Науково-теоретична характеристика проблеми громадської діяльності студентської молоді. *Теорія та методика навчання та виховання*, 39, 80–89.

Кнуф, А., & Эпов, Л. Ю. (2006а). Стигма: теория и практика. *Знание. Понимание. Умение*, 2, 149–153.

Кнуф, А., & Эпов, Л. Ю. (2006б). Стигма: теория и практика. *Знание. Понимание. Умение*, 3, 116–122.

Косенко, Н. А., Красильников, Г. Т., Косенко, В. Г., & Агеев, М. И. (2015). Истоки психиатрической стигматизации и ее перспективы. *Кубанский научный медицинский вестник*, 3 (152), 58–61.

Мамедов, А. К., & Липай, Т. П. (2011). Социальная стигматизация: генезис и детерминанты становления. *Социологический альманах*, 2, 128–137.

Пожидаєв, Є. О. (2007). Неурядові організації у суспільно-політичному житті України: межі участі та пріоритети діяльності. *Стратегічні пріоритети*, 4 (5), 19–26.

Руженкова, В. В., Руженков, В. А., Пономаренко, А. О., & Чурносова, О. И. (2017). Сравнительные характеристики отношения студентов медиков старших курсов к лицам с психическими расстройствами и к пациентам с суицидальным поведением. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Медицина. Фармация*, Вып. 38, № 12 (261), с. 63–71.

Хрянин, А. А., Решетников, О. В., Бочарова, В. К., Шпикс, Т. А., Русских, М. В., Евстропов, А. Н., & Маринкин, И. О. (2019). Стигма и дискриминация в отношении людей, живущих с ВИЧ: взгляд студентов-медиков. *Journal of Siberian Medical Sciences*, 1, 78–87.

Чолій, С. (2010). Громадська діяльність у структурі соціальної активності особистості. *Соціальна психологія*, 1, 51–62.

References

Bovina, I. B., & Bovin, B. G. (2013a). Stigmatizatsiya: sotsialno-psikhologicheskiye aspekty. Chast 1 [Stigmatization: the socio-psychological aspects. Part 1]. *Psychology and Law*, 3, 1–10. (in Russian)

Bovina, I. B., & Bovin, B. G. (2013b). Stigmatizatsiya: sotsialno-psikhologicheskiye aspekty. Chast 2 [Stigmatization: the socio-psychological aspects. Part 2]. *Psychology and Law*, 4, 1–12. (in Russian)

Bovina, I. B., & Yakushenko, A. V. (2015). Stigmatizatsiya psikhicheski bolnykh lyudey i borba s ney: sotsialno-psikhologicheskoye izmereniye problemy [Stigmatisation of Mentally Ill People and Their Destigmatisation: Social-Psychological Dimension]. *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*, 2, 14–23. (in Russian)

Czolii, S. (2010). Hromadska diialnist u strukturi sotsialnoi aktyvnosti osobystosti [Activism in the Structure of Social Activity of the Individual]. *Social Psychology*, 1, 51–62. (in Ukrainian)

Elsukov, A. I. (2014). Stigmatizatsiya kak sredstvo omassovleniya informatsii [Stigmatization as a means for information massification]. *Sociological Studies*, 2, 3–10. (in Russian)

Goffman, I. (1963). *Stigma: Zametki ob upravlenii isporchennoy identichnostyu* [Stigma: notes on the management of spoiled identity]. N.Y.: Prentice – Hall. Retrieved from https://www.hse.ru/data/2011/11/15/1272895702/Goffman_stigma.pdf. (in Russian)

Ivanyushkin, A. Ya. (2010). Stigma kak “vtoraya bolezn”: istoricheskiy kontekst [Stigma as a “second illness”: a historical context]. *Russian Journal of Psychiatry*, 1, 36–41. (in Russian)

Khryanin, A. A., Reshetnikov, O. V., Bocharova, V. K., Shpiks, T. A., Russkikh, M. V., Evstropov, A. N., & Marinkin, I. O. (2019). Stigma i diskriminatsiya v otnoshenii lyudey, zhivuschikh s VICH: vzglyad studentov-medikov [Stigma and Discrimination against People Living with HIV: the View of Medical Students]. *Journal of Siberian Medical Sciences*, 1, 78–87. (in Russian)

Kin, O. M. (2016). Naukovo-teoretychna kharakterystyka problemy hromadskoi diialnosti studentskoi molodi [Scientific-Theoretical Characteristics of the Prolem of Student Youth’s Civic Activity]. *Theory and methods of training and education*, 39, 80–89. (in Ukrainian)

Knuf, A., & Epov, L. Yu. (2006a). Stigma: teoriya i praktika [Stigma: Theory and Practice]. *Knowledge. Understanding. Skill*, 2, 149–153. (in Russian)

Knuf, A., & Epov, L. Yu. (2006b). Stigma: teoriya i praktika [Stigma: Theory and Practice]. *Knowledge. Understanding. Skill*, 3, 116–122. (in Russian)

Kosenko, N. A., Krasilnikov, G. T., Kosenko, V. G., & Ageev, M. I. (2015). Istoki psihiatricheskoy stigmatizatsii i eye perspektivy [Origins of Psychiatric Stigma and Its Prospects]. *Kuban Scientific Medical Bulletin*, 3 (152), 58–61. (in Russian)

Kyashko L. O., & Mozoleva, G. O. (2013). Systema psykholohichnoho suprodu ta pidtrymky molodizhnykh hromadskykh orhanizatsii [System of psychological support of youth NGOs]. *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy*, 14, 125–134. (in Ukrainian)

Mamedov, A. K., & Lipay, T. P. (2011). Sotsialnaya stigmatizatsiya: genezis i determinanty stanovleniya [Social Stigmatization: Genesis and Formation Determinants]. *Almanac of the Sociological*, 2, 128–137. (in Russian)

Pozhidayev, E. O. (2007). Neuriadovi orhanizatsii u suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy: mezhi uchasti ta priorityety diialnosti [NGOs in social and political life Ukraine: Scope and Participation Priorities]. *Strategic Priorities*, 4 (5), 19–26. (in Ukrainian)

Ruzhenkova, V. V., Ruzhenkov, V. A., Ponomarenko, A. O., & Churnosova, O. I. (2017). Sravnitelnyye kharakteristiki otnosheniya studentov medikov starshikh kursov k litsam s psikhicheskimi rasstroystvami i k patsientam s suitsidalnyim povedeniem [Comparative Analysis of Senior Medical Students' Attitude Toward Mentally Deranged Persons and Patients with Suicidal Behavior]. *Belgorod State University Scientific Bulletin. Medicine. Pharmacy*, vol. 38, № 12 (261), pp. 63–71. (in Russian)